

PRINT ISSN : 2395-6011
ONLINE ISSN : 2395-602X

CONFERENCE PROCEEDINGS

**International Multidisciplinary
E-Conference On Contribution of
Various Aspects In Nation Building**

Date : 11th to 13 th October 2021

Organised by

**Department of [English, Marathi, Sociology, History, Commerce,
Home Economics, Chemistry, Botany and Mathematics]
Shetkari Shikshan Sanstha's
Arts, Commerce & Science College, Maregaon Dist.
Yavatmal, Maharashtra, India**

**INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENTIFIC
RESEARCH IN
SCIENCE & TECHNOLOGY**

VOLUME 9 - ISSUE 5 , SEPTEMBER-OCTOBER-2021

Email : editor@ijsrst.com Website : <http://ijsrst.com>

Conference Proceedings – Part 2

International Multidisciplinary E- Conference On Contribution of Various Aspects in Nation Building

(CYAIND-2021)

11th to 13th October 2021

Organised by

**Department of [English, Marathi, Sociology, History, Commerce, Home
Economics, Chemistry, Botany and Mathematics]
Shetkari Shikshan Sanstha's
Arts, Commerce & Science College, Maregaon Dist. Yavatmal, Maharashtra,
India**

**In Association With
International Journal of Scientific Research in Science and Technology**

Print ISSN: 2395-6011 Online ISSN : 2395-602X

**Volume 9, Issue 5, September-October-2021
International Peer Reviewed, Open Access Journal**

Published By

**TECHNO SCIENCE
ACADEMY**
THE INTERNATIONAL OPEN ACCESS PUBLISHER
[www.technoscienceacademy.com]

54	देशविकासातचळवळीचेयोगदान डॉ. अजितविजयरावदेशमुख	273-277	Download
55	“सावित्रीबाईफुले यांचेशैक्षणिकविचारआणिकार्य”	278-281	Download
56	डॉ. बळीरामपरशरामअवचार राष्ट्रउभारणीसाठीआपत्तीव्यवस्थापनातीलविधयटक्यांचीभूमि का : शाश्वतपर्याय	282-287	Download
57	प्रा.डॉ. युजिताप्रमोदचौधरी राष्ट्रनिर्मितीमध्ये समतेच्यामुल्यांचे योगदान	288-292	Download
58	डॉ. एच. यु. पेटकर संविधाननिर्मितीच्यामाध्यमातूनभारतीयराष्ट्रउभारणीतीलडॉ.बा बासाहेबआंबेडकरांचेयोगदान	293-298	Download
59	डॉ.होमराजटी.राठोड समताधिष्ठितसमाजाच्यानिर्मितीतडॉ.बाबासाहेबआंबेडकरांचे योगदान	299-305	Download
60	डॉ.बी.एच.किर्दक “भारतीय समाजशास्त्राच्याविकासातडॉ. जी. एस. घुर्गे यांचे योगदान एक समाजशास्त्रीय अध्ययन”	306-310	Download
61	प्रा. किशनकाशिनाथ घोगरे 19व्याशतकातीलमहाराष्ट्रातीलसामाजिकचळवळीचेऐतिहासि	311-316	Download
फजट्ययन			
62	प्रा. नितिननागनाथमुंडलोड डॉ.बाबासाहेबआंबेडकरांचेराष्ट्र उभारणीत योगदान	317-320	Download
63	डॉ.पुरुषोत्तमरा. बांडे लोकशाहीतीलसर्वातमोठाअडसर.....जातिवाद	321-325	Download
64	डॉ.राजेंद्रश्री.कोरडे डॉ. पंजाबरावदेशमुखयांचेराष्ट्रउभारणीसाठीयोगदान-	326-337	Download
एकआढावा			
65	सहा.प्रा.स्मितारामेश्वरदेवर राष्ट्रनिर्मितीमध्ये महिलांचा अविस्त संघर्ष आणि योगदान	338-341	Download
66	डॉ. तक्षशिला मोटघरे राष्ट्र निर्माणामध्ये भारतीय महिलांचासहभाग	342-344	Download
67	डॉ. अस्मिताआर. ठोंबरे भारतराजडॉ.	345-349	Download
बाबासाहेबआंबेडकरांचेराष्ट्रउभारणीतीलयोगदान :			
एकसमाजशास्त्रीयअभ्यास			
68	प्रा.लक्ष्मणबापूरावनेताम “स्त्रीमुक्तिचळवळी”	350-352	Download
69	प्रा. पांडुरंगरुस्तुमपाचपुते डॉ. बाबासाहेबआंबेडकर यांचेसमाजसुधारणाबाबतचेविचार डॉ. आर. एम. सरपाते	353-356	Download

राष्ट्रनिर्मितीमध्ये समतेच्या मुल्यांचे योगदान

डॉ. एच. यु. पेटकर

सहयोगी प्राध्यापक व समाजशास्त्र विभाग प्रमुख

कला, विज्ञान व वाणिज्य महाविद्यालय, चिखलदग, जि. अमरावती.
मो. नं. ९८०३६१८३७५

इमेल harishpetkar2012@gmail.com

सारांशः

भारताच्या संविधानाचा मुळ गाभा प्रास्ताविकेत दिलेला आहे. त्यामध्ये स्वातंत्र, समता, बंधुता व न्याय या प्रमुख मुल्यांचा उल्लेख दिसून येतो व या मुल्यांवरच आपल्या देशाचे अस्तीत्व टिकून आहे. भारतीय संविधानाच्या प्रत्येक कलामांमध्ये समतेचा आशय लक्षात येतो. समतेशिवाय देश खऱ्या अर्थाने एकसंध राहू शकत नाही, म्हणूनच घटनाकारांनी सारासार विचार करून या मुल्यांचा समावेश आपल्या संविधानामध्ये केलेला आहे. समतेसोबतच स्वातंत्र्य, बंधुता आणि न्याय याचेही फार महत्वाचे योगदान आहे. कोणतेही राष्ट्र विकसित होण्याकरीता किंवा त्या राष्ट्राचा विकास साध्य करण्याकरिता स्वातंत्र, समता, बंधुता व न्याय या मुलभूत घटकांना महत्वपूर्ण स्थान आहे.

भारतीय संविधानाच्या प्राम्नाविकेमधूनच आपल्याला राष्ट्राच्या निर्मितीची व अखंडतेची एक झलक पाहावयास मिळते. भारतामध्ये अनेक धर्म, पंथ, राज्य, भाषा यांना एकसंध बांधून ठेवण्याकरिता व राष्ट्राचे अखंडत्व टिकवून ठेवण्याकरिता भारतीय संविधानाचे महत्वपूर्ण योगदान असलेले दिसून येते.

शासकीय स्तरावरून सर्व प्रकारचे भेदभाव मिटवून समतेचा अधिकार अनुच्छेद १४ ते १८ नुसार देण्यात आला. धर्म, वंश, जात, लिंग किंवा जन्मस्थान या कारणावरून भेदभाव करण्यास मनाई करण्यात आली.

भारतीय समाजातील सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक, राजकीय, शैक्षणिक इत्यादी महत्वपूर्ण संस्थांमध्ये सर्वांना संधिची समानता निर्माण करून देण्यास भारतामध्ये अनेक जाती, धर्म, प्रांत, भाषा व वर्ण असूनही भारताची एकात्मता कायम आहे.

कोणतेही राष्ट्र निर्माण होण्याकरिता समतेचे मुल्य फार महत्वाचे आहे. ज्या राष्ट्रांमध्ये समता मुल्य नसेल ते राष्ट्र अधिक काळपर्यंत टिकून राहू शकत नाही. जगामध्ये प्रत्येक राष्ट्र निर्माण झाल्यानंतर त्यांनी स्वतःचे एक संविधान स्विकारले मग त्या संविधानाचे स्वरूप लिखित असो की अलिखित, लवचिक असो वा ताठर, या संविधानाच्या आधारेच त्या त्या देशाचा कारभार चालत असतो. स्वातंत्र्यानंतर भारताने सुध्दा एका संविधानाचा स्विकार केला आणि तो लिखित स्वरूपात असून जगातील सर्वात मोठ्या लोकशाही राष्ट्राचे ते संविधान आहे.

भारताच्या संविधानाचा मुळ गाभा प्रास्ताविकेत दिलेला आहे. त्यामध्ये स्वातंत्र, समता, बंधुता व न्याय या प्रमुख मुल्यांचा उल्लेख दिसून येतो व या मुल्यांवरच आपल्या देशाचे अस्तीत्व टिकून आहे. भारतीय संविधानाच्या प्रत्येक कलामांमध्ये समतेचा आशय लक्षात येतो. समतेशिवाय देश खऱ्या अर्थाने एकसंध राहू शकत नाही, म्हणूनच घटनाकारांनी सारासार विचार करून या मुल्यांचा समावेश आपल्या संविधानामध्ये केलेला आहे. समतेसोबतच स्वातंत्र्य, बंधुता आणि न्याय याचेही फार महत्वाचे योगदान आहे. कोणतेही राष्ट्र विकसित होण्याकरीता किंवा त्या राष्ट्राचा विकास साध्य करण्याकरिता स्वातंत्र, समता, बंधुता व न्याय या मुलभूत घटकांना महत्वपूर्ण स्थान आहे.

राष्ट्र या संकल्पनेचा विचार करीत असतांना राष्ट्र म्हणजे एका विशिष्ट भूप्रदेशावर कायमस्वरूपी वस्ती करून राहणाऱ्या लोकांचा समुदाय जेव्हा स्वतःचे नियम तयार करून एक सार्वभौम स्वरूपाचे सरकार स्थापन करतो तेव्हा त्यास राष्ट्र असे म्हणतात. हॅरी जॉन्सन यांनी राष्ट्राच्या निर्मितीकरिता चार घटकांचा उल्लेख केलेला आहे. त्यामध्ये विशिष्ट भूप्रदेश, सर्वसमावेशक संस्कृती, प्रजनन/ लोकसंख्या आणि सार्वभौम सत्ता या घटकांच्या आधारावर राष्ट्राची निर्मिती होत असते. राष्ट्रनिर्मितीकरिता त्या त्या देशातील सर्व नागरीकांना आपण सर्व समान आहोत अशी भावना निर्माण होते. व ही भावना अधिक बळकट करण्याकरिता प्रत्येक नागरीकांच्या जीवनावश्यक गरजा पूर्ण होणे आवश्यक असते तेव्हाच त्या राष्ट्रच अस्तित्व दिर्घकालापर्यंत टिकून राहते.

राष्ट्र म्हणजे काय हे जाणून घेण्याकरिता काही विचारवंतांच्या व्याख्यांचा आढावा घेणे गरजेचे आहे.

लिकॉक यांच्या मते, "वांशिक एकता असणाऱ्या लोकसमुदायाच्या राज्याला राष्ट्र असे म्हणतात."

एम. हॅबर यांच्या मते, "समान भाषा किंवा वंश यामुळे नव्हे तर लोकांच्या एकत्रीत राहणाऱ्या इच्छेनून राष्ट्र निर्माण होते."

हॅन्स कोहोन् यांच्या मते, "राष्ट्र म्हणजे निश्चीत अशा भूप्रदेशावर वास्तव्य करणारा लोकसमुदाय की जो स्वतःचा स्वातंत्र्य, सार्वभौम, सत्ताधारी राज्यात पगवर्तीत करण्याची इच्छा बाळगतो, स्वातंत्र्यप्राप्ती पर्यंत कार्य करतो आणि आपण सर्व एक आहोत अशा समान भावना बाळगतो."

वरील सर्व व्याख्यांवरून आपणाम असे दिसून येते की, एका विशिष्ट भूप्रदेशावर वास्तव्य करून कोणत्या ना कोणत्या तरी घटकांच्या आधारावर एकतेची भावना त्यांच्यामध्ये निर्माण झालेली असते. तसेच ते इतर समुदायापासून समुहापासून स्वतःचे स्वातंत्र्य अस्तित्व निर्माण करण्याचा प्रयत्न करीत असतात.

भारतीय संविधानाच्या प्रास्ताविकेमधूनच आपल्याला राष्ट्राच्या निर्मितीची व अखंडतेची एक झलक पाहावयास मिळते. भारतामध्ये अनेक धर्म, पंथ, राज्य, भाषा यांना एकसंध बांधून ठेवण्याकरिता व राष्ट्राचे अखंडत्व टिकवून ठेवण्याकरिता भारतीय संविधानाचे महत्वपूर्ण योगदान असलेले दिसून येते.

संशोधन पध्दती:

संशोधनकर्ता हा मागिल विस वर्षांपासून समाजशास्त्र या विषयाचा प्राध्यापक म्हणून कार्यरत आहे, तसेच त्यांनी संविधानाचे वाचन केलेले आहे. त्यांनी शाहू महाराज संविधान प्रशिक्षक मंथ्या राधानगरी, कोल्हापूर. येथे संविधान संवादक म्हणून प्रशिक्षण पूर्ण केलेले आहे. हे

करीत असतांना या कालावधित सविधानावरती चर्चासत्रे, सेमिनार यामधून संशोधनकर्त्याला राष्ट्रभारणीमध्ये समतेच्या मुल्यांचे महत्व जाणून घेण्याची ओढ निर्माण झाली. अनेक तज्ञ व्यक्तींच्या मुलाखती, सविधानाने वाचन, सविधानावरील पुस्तकांचे वाचन तसेच समतेवर आधारीत पुस्तकांचे वाचन यामधून संशोधनकर्त्याने "राष्ट्रनिर्मितीमध्ये समतेच्या मुल्यांचे योगदान." या विषयाची निवड केली.

संशोधनाची उद्दिष्टे:

१. भारतीय समाजव्यवस्थेचे अध्ययन करणे.
२. भारतीय राज्यघटनेचे अध्ययन करणे.
३. मुलभूत अधिकारांचे अध्ययन करणे.
४. समतेच्या मुल्यांचे सविस्तर अध्ययन करणे.
५. राष्ट्रभारणीत समतेच्या मुल्यांचे महत्व जाणून घेणे.

गृहितकृत्ये:

१. भारतीय राज्यघटनेमुळे देश एकसंध आहे.
२. भारतीय राज्यघटनेतील समतेच्या मुल्यांमुळे अनेक भेद संपुष्टात आले.
३. समतेच्या मुल्यांमुळे समाजातील सर्व घटकाना विकासाची संधी प्राप्त झाली.
४. समतेच्या मुल्यांमुळे समाजामध्ये शांततेचे वातावरण वाढिम लागते.

भारतीय सविधानाच्या भाग तीन मध्ये व्यक्तीच्या मुलभूत अधिकाराविषयी सविस्तर मांडणी करण्यात आली आहे. या मुलभूत अधिकारांच्या बाबतीत माहिती घेताना हे पहिल्यांदा लक्षात घ्यावयास हवे की, भारतीय नागरीकत्व असलेल्या सर्व नागरीकाना लिंग, जात, धर्म, प्रांत, पंथ, भाषा असा कोणताही भेदभाव न करता हे सर्व अधिकार देण्यात आलेले आहेत. सविधानाच्या प्रारंभी एकूण सात मुलभूत अधिकार देण्यात आलेले होते.

१. समतेचा अधिकार (अनुच्छेद १४ ते १८)
२. स्वातंत्र्याचा अधिकार (अनुच्छेद १९ ते २२)
३. शोषनाविरुद्धचा अधिकार (अनुच्छेद २३ ते २४)
४. धर्म स्वातंत्र्याचा अधिकार (अनुच्छेद २५ ते २८)
५. सांस्कृतिक व शैक्षणिक अधिकार (अनुच्छेद २९ ते ३०)
६. संपत्तीचा अधिकार (अनुच्छेद ३१)
७. सविकानिक उपाय योजनांचा अधिकार (अनुच्छेद ३२,३२ क ते ३५)

यापैकी १९७५ ला झालेल्या ४४ व्या घटना दुरुस्तीनुसार संपत्तीच्या अधिकाराच्या यादिवून वगळण्यात आले, व तो अनुच्छेद ३०० क नुसार कायदेशीर अधिकार म्हणून घोषित करण्यात आले. त्यामुळे मुलभूत अधिकारांची संख्या सहा झाली.

शासकीय स्वरूपाने सर्व प्रकारचे भेदभाव मिटवून समतेचा अधिकार अनुच्छेद १४ ते १८ नुसार देण्यात आला. धर्म, वंश, जात, लिंग किंवा जन्मस्थान या कारणावरून भेदभाव करण्यास मनाई करण्यात आली.

राज्य कोणत्याही नागरीकाला प्रतिकूल हॉर्डल अशा प्रकारे केवळ

धर्म, वंश, जात, लिंग किंवा जन्मस्थान या कारणावरून भेदभाव करता येणार नाही. सर्व नागरीकांना समानतेचा अधिकार देण्याच्या दृष्टिने हा भाग अतिशय महत्वाचा आहे. आपल्या देशातच नव्हे तर जगभरात सामाजिक व्यवस्था ही विषमतेची गृहितलेली आहे. आपल्या व्यवस्थेमध्ये 'जात' हा घटक फार प्रभावी तसेच घातक आहे. आपल्याकडे जातीवरून त्या व्यक्तीचे मुल्यमापण केले जाते. धर्मानुसार होणारा भेदभाव ट्रेडिडल सर्वपरीचित आहे. स्त्री पुरुष असमानता तर पदोपदी दिसून येत होती आणि म्हणूनच स्वतंत्र भारताचे सविधान निर्माण करताना घटनाकारांनी देशातील सर्वच नागरीकांना समान न्याय मिळण्याच्या दृष्टिने व कोणत्याही घटकांच्या आधारे भेदभाव होणार नाही याची आर्वावून काळजी घेवून तशी तरतूद केली आहे.

केवळ धर्म, वंश, जात, लिंग किंवा जन्मस्थान या अथवा यापैकी कोणत्याही कारणावरून कोणतोही नागरीक दुकाने, सार्वजनिक उपहारगृहे, हॉटेल, सार्वजनिक करमणुकीची ठिकाणे प्रवेश किंवा पुणतः किंवा अंशतः राज्याच्या निर्धीतून बाधण्यात आलेल्या विहीरी, तलाव, स्नानघाट, रस्ते आणि सार्वजनिक वापराच्या जागा चाचा वापर करणे, याबाबत कोणतोही अट राहणार नाही.

भारतीय सविधानातील अनुच्छेद १५ खंड (२) चे महत्व आणि आशय समजून घेण्याअगोदर आपल्याला स्वातंत्र्यपूर्व काळातील भारतीय समाजव्यवस्थेचे स्वरूप समजून घेणे आवश्यक आहे. जातीवरून होणारा विटाळ व त्या ठिकाणचे भंग होणारे पावित्र्य यावरून सातत्याने संघर्ष होत होता. सार्वजनिक ठिकाणी काही विशिष्ट जातीसमुहानां प्रवेश निषिध्द ठरविण्यात आलेला होता, आणि त्यामुळे समाजातील ही असमानता सामाजिक अमनोभावे कारण बनलेली होती. चवदार तळ्याचा सत्याग्रह, काळ्याम मंदिर प्रवेश सत्याग्रह, अमरावतीचा अवा मदिगचा लढा असे अनेक असमानतेविरुद्धचे झालेले संघर्ष आहेत आणि म्हणूनच अनुच्छेद १५ खंड (२) मध्ये दोन उपखंडात घटनाकारांना सर्व सार्वजनिक ठिकाणावर कोणत्याही नागरीकाम केवळ धर्म, वंश, जात, लिंग किंवा जन्मस्थान या कारणावरून दुकाने, सार्वजनिक हॉटेल, सिनेमा हॉल, विहीरी, तलाव, आपोळीचे घाट, रस्ते अथवा सार्वजनिक वापराच्या जागा इत्यादी ठिकाणी घेण्यास वा ह्या स्थानाचा उपभोग घेण्यास गेखले जाणार नाही अशी तरतूद केली. अनुच्छेद खंड (३) मध्ये लिंगाच्या आधारावर महिलांकरिता व बालकांकरिता विशेष व्यवस्था व उपाय योजना करण्याची तरतूद करण्यात आलेली आहे. पुरुषप्रधान समाजात उपेक्षित राहिलेल्या महिलांकरिता तसेच बालकांकरिता सकारात्मक बाबी करण्यासंदर्भात राज्याला कोणताही प्रतिबंध होणार नसल्याने खंड (३) मध्ये नमुद करण्यात आले आहे. या अनुच्छेद १५ खंड (३) च्या अनुशंगाने घरगुती हिंसाचाररुपासून संरक्षण कायदा २००५ केंद्र सरकारने पारित केलेला आहे. या कायद्याला सर्वोच्च न्यायालयाने " डी पालगज विरुद्ध भारत सरकार" या केसचा निर्णय देताना वैध ठरविले आहे. शासन महिला व बालकांच्या सक्षमिकरणकरिता अन्य काही उपाययोजनाही राबवू शकते उदा. नौकरदार महिलांना सहा महिन्यापर्यंत प्रसुती रजा, महिला आयोगाची स्थापना (१९९०), स्थानिक स्वयंज्य संस्थांमध्ये महिलांना आरक्षण तसेच बालकांकरिता मोफत पोषण आहार वा मोफत शिक्षण देण्याची तरतूद इत्यादी. खंड (४) या अनुच्छेदातील किंवा अनुच्छेद २९ चा खंड (२) यातील कोणत्याही गोष्टिमुळे नागरीकांच्या सामाजिक व शैक्षणिक दृष्ट्या

मागासलेल्या कोणत्याही वर्गाच्या उन्नतीकरिता अथवा अनुसूचित जाती, जमातीकरिता कोणतीही विशेष तरतूद करण्यास राज्याला प्रतिबंध होणार नाही. घटनेतील हे कलम आरक्षणाला दृष्टिने अत्यंत महत्वाचे आहे मुळ संविधानात खंड (४) नव्हता. पहिल्या घटनादुरुस्तीने १९५१ साली तो अनुच्छेद १५ ला जोडण्यात आला.

मद्रास राज्यातील काही शिक्षण संस्थांमध्ये काही विशिष्ट जातीसाठी काही जागा आरक्षित ठेवण्यात आल्या होत्या. त्याविरुद्ध दाखल झालेल्या चंपकम दोडाई गजन विरुद्ध मद्रास राज्य १९५१ या केसचा निकाल देताना सुप्रिम कोर्टाने या प्रकरणात अनुच्छेद १५ च्या खंड (१) व खंड (२) चे उल्लंघन होत असल्याचे सांगून या शिक्षण संस्थांनी दिलेले आरक्षण रद्द ठरविले. सुप्रिम कोर्टाच्या या निर्णयाला रद्द करण्याकरिता व सामाजिक तथा शैक्षणिकदृष्ट्या मागासलेल्या वर्गाच्या उन्नतीसाठी तसेच अनुसूचित जाती व जमातींना आरक्षणाची तरतूद करण्यासाठी १९५१ मध्ये पहिल्या घटना दुरुस्तीने खंड (४) अनुच्छेद १५ च्या खंड (१) व खंड (२) चा दुसरा सकागत्मक अपवाद मानला जातो. त्यानंतर या तरतुदी विरोधात अनेक केसेस सुप्रिम कोर्टाने दाखल झाल्या. त्यापैकी,

१. TMC फाउंडेशन विरुद्ध कर्णाटक राज्य २००२
२. इस्लामिक अकॅडमी विरुद्ध कर्नाटक राज्य २००३
३. पी. ए. इनामदार विरुद्ध कर्नाटक राज्य २००५

ही प्रमुख प्रकरणे आहेत. या प्रकरणांचा निर्णय देताना सुप्रिम कोर्टाने स्पष्ट केले आहे की, गैर अल्पसंख्यांक व्यावसायिक शिक्षण संस्थांमध्ये तसेच सर्व प्रकारच्या अल्पसंख्यांक शैक्षणिक संस्थांमध्ये एम. सी., एम. टी. वर्गातील रिक्त अन्य मागासवर्गीय जातिंना आरक्षण देणे अनुच्छेद १५ च्या खंड (१) व खंड (२) चे उल्लंघन मानले जाईल. मग त्या संस्था शासकीय अनुदान प्राप्त असो अग नसो. सर्वोच्च न्यायालयाबाबत दिलेल्या निर्णयाला बदलण्यासाठी २००६ मध्ये ९३ वी घटना दुरुस्ती खंड (५) अनुच्छेद ५ मध्ये जोडण्यात आला.

या घटना दुरुस्ती विरोधाने दाखल झालेल्या 'अशोक कुमार ठाकूर विरुद्ध भारत सरकार २००८' या केसेसचा निर्णय देताना पाच न्यायाधिकांच्या खंडपिठांने या घटनादुरुस्तीला वैध घोषित केले. अलिकडेच २०१९ मध्ये अनुच्छेद १५ मध्ये १०३ वी घटना दुरुस्ती करून खंड (६) जोडण्यात आला आहे. खंड (६) या अनुच्छेदातील कोणत्याही गोष्टिमुळे किंवा अनुच्छेद १९ खंड (१)

उपखंड (६) यातील कोणत्याही गोष्टिमुळे किंवा अनुच्छेद २९ चा खंड (२) यातील कोणत्याही गोष्टिमुळे राज्याला पुढिल तरतुदी करण्यास प्रतिबंध होणार नाही. (क) खंड (४) आणि खंड (५) मध्ये उल्लेखलेल्या वर्गाशिवाय नागरिकांपैकी आर्थिकदृष्ट्या मागासलेल्या कोणत्याही वर्गाच्या उन्नतीकरिता विशेष तरतूद करणे. (ख) खंड (४) आणि खंड (५) मध्ये उल्लेखलेल्या वर्गाशिवाय नागरिकांपैकी आर्थिकदृष्ट्या मागासलेल्या कोणत्याही वर्गाच्या उन्नतीकरिता, त्यांच्या शैक्षणिक संस्थांमधिल प्रवेशाच्या संबंधाने, राज्याद्वारा अनुदानित किंवा विनाअनुदानित खाजगी शैक्षणिक संस्थांमधिल प्रवेशामध्ये अनुच्छेद ३० खंड (१) मध्ये नमूद अल्पसंख्यांक समाजाच्या शैक्षणिक संस्था वगळता, आरक्षणाच्या संबंधाने सध्या अस्वीकार असलेल्या आरक्षणाशिवाय प्रत्येक श्रेणित एकूण जागांच्या जास्तीत जास्त दहा टक्के जागा आरक्षित करणे. खंड (६) वाचल्यानंतर आपल्या लक्षात येते की, यात तरतूद केल्याप्रमाणे राज्य अर्थिक दृष्ट्या दुर्बल घटकांकडेही लक्ष देईल.

अनुच्छेद १७ नुसार अस्पृश्यता नष्ट करण्यात आली आहे. कायद्याने समाजातील अस्पृश्यता नष्ट करण्यात आली असून त्यासंबंधी कोणत्याही प्रकारचे आचरण निषिद्धच नव्हे तर शिक्षापात्र अपराध देखील ठरविण्यात आले आहे. भारतीय समाजात शेंकडा जाती ह्या अस्पृश्य समजल्या जात होत्या. अस्पृश्यच राहते अशी परंपरावादी कल्पना आपल्या समाजात रूढ होती.

भारतीय संविधान तयार करतेवेळी घटनाकारांच्या ही गोष्ट प्रामुख्याने लक्षात आली व त्याप्रमाणे संविधानाच्या अनुच्छेद १७ अन्वये अस्पृश्यता नष्ट केली असल्याचे व अस्पृश्यता पाळण्यास मनाई करण्यात आल्याचे घोषित करण्यात आले.

निष्कर्ष:

वरील सर्व विश्लेषणावरून आपल्या असे निदर्शनास येते की, समाजातील राज्यव्यवस्थेतील सत्तेचे अतिकेंद्रिकरण आणि उदारमतवादी लोशाहीतिल अनिर्बंध व्यक्तिस्वातंत्र्य या दोन टोकाचा सुवर्ण मध्य साधण्याचा प्रयत्न भारताच्या संविधानकर्त्यांनी केला. नागरीकर्त्याची आधुनिक व समताधिष्ठ संकल्पना संविधानाने स्विकारली असून त्यानुसार व्यक्तित्वे राज्यसंस्थेशी घनिष्ठ नाते जोडले आहे. त्यामुळे व्यक्तित्वासाला पुरक अशी समाजव्यवस्था उभी केली.

स्वातंत्र्य, समता, बंधुता या तिन मुल्यांचा समुचित मेळ घालण्याचा प्रयत्न त्यांनी केला. या तिनही तत्वांना जीवनाची पायाभूत तत्वे मानणारी सामाजिक लोकशाही येथे निर्माण व्हावी. अशी अपेक्षा डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी व्यक्त केली होती. त्यांच्या मते समतेवाचून स्वातंत्र्य स्विकारल्यास बहुसंख्येवर मुठभराचे अधिपत्य निर्माण होईल तर स्वातंत्र्यविरहीत समता व्यक्तिगत पुढाकरालाच मारक ठरेल.

भारतीय समाजाचे प्रथम वैशिष्ट्ये लक्षात घेतले तर जाती हे आहे. त्यामुळे यामध्ये आज परिवर्तन झाले असले तरी यातील बेडिबंदी कायम आहे. तसेच जातीव्यवस्थेमध्ये व्यक्तित्वाच्या गुणांपेक्षा जातीला महत्त्व प्रदान करण्यात आले होते. परंतु संविधानकर्त्यांनी संविधानामध्ये सर्वांना समान मंथीची उपलब्धता करून ठेवली आहे.

अनेक विचारवंतांच्या मते सामाजिक विषमता ही आर्थिक घटकांमुळे अधिक बळकट झाली. परंतु हे खरे नाही. आर्थिक विषमता ही सर्वच समाजात असते, परंतु जातीव्यवस्था ही भारतानेच दिसून येते केवळ दिसूनच येत नाही तर खालच्या जातितील लोकांना अस्पृश्यता ही असह्य वा घृणास्पद न वाटता ती स्वाभाविक व न्याय वाटावी अशी मानसीकता व सामाजिक व्यवहार प्रचलित होते आणि म्हणून आपल्या असे निदर्शनास येते की, या विषमतेचा प्राथमिक आधार आर्थिक नसून सांस्कृतिक व सामाजिक आहे ज्याला भारतीय संविधानातील समतेच्या मुल्यांनी तडा दिला.

अशरित्तीने संविधानकर्त्यांनी संविधान निर्माण करीत असताना भारतीय समाजव्यवस्थेचा अतिशय सुक्ष्मरित्तीने अभ्यास करून प्रत्येक व्यवस्थेमध्ये प्रत्येक नागरीकाला अधिकार प्रदान करून समतेच्या तत्वाचा मोठाचा प्रमाणाने पुरस्कार केला सोबतच स्वातंत्र्य, बंधुता व न्यायाचाही आग्रह धरला त्यामुळे भारतीय समाजातील प्रत्येक नागरीकाचा राष्ट्रनिर्मितीमध्ये हातभार लागावा व एक नव समतेचे राष्ट्र उभे राहावे अशी अपेक्षा व्यक्त केली.

भारतीय समाजातील सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक, राजकीय, शैक्षणिक इत्यादी महत्त्वपूर्ण संस्थांमध्ये सर्वांना संधीची समानता निर्माण करून देण्यास भारतामध्ये अनेक जाती, धर्म, प्रान्त, भाषा व वर्ण असूनही भारताची एकात्मता कायम आहे.

संदर्भ ग्रंथसूची:

- खोब्रागडे इ. डेड., (२०१९) 'आपले संविधान' संविधान फाउंडेशन नागपूर.
- वारे सुभाष, (२०१७) 'आपले भविष्य भारतीय संविधान' एम. एम. जोशी सोशालिस्ट फाउंडेशन, नवी पेठ पुणे.
- गायकवाड जयदेव, (२००८) 'संविधान सभेत: डॉ आंबेडकर' पद्यगंधा प्रकाशन, पादुरंग कॉलनी, एरंडवन, पुणे.
- भोले भास्कर लक्ष्मण, (२००४) 'विसावे शतक आणि भारतातील समताविचार' मुंगावा प्रकाशन पुणे.
- सुराणा पन्नालाल, (१९९८) 'समतावादी विकसनीती' आंदोलन स्वतंत्र्यदिन विशेषांक.
- सुराणा पन्नालाल, (१९९९) 'लोकशाही समाजवादच का?' एम. एम. जोशी सोशालिस्ट फाउंडेशन, नवी पेठ पुणे.
- प्रसाद अनिरुद्ध, (१९९१) 'आरक्षण, सामाजिक न्याय एवं राजनैतिक मंत्तुलन' गवत पब्लिकेशन, जवाहर नगर, जयपूर.
- भारताचे संविधान, (२००२) महाराष्ट्र राज्याच्या भाषा संचालनायाद्वारे अनुवादित आणि संचालक, शासन मुद्रण, लेखन सामग्री, महाराष्ट्र राज्य, यांच्याद्वारे भारत सरकारच्या वतीने मुद्रित व प्रकाशित.